

Fried István

Kultúraközvetítés, hungarológia, bohémisztika

A lipcsei történeti intézet, amely Kelet-Közép-Európa története, kulturái kutatását jelölte meg létezése indokául és céljául, 2004 októberének végén a régió értelmezésének, jellegzetességei leírásának, leírhatóságának, a leírási kísérletek módszertanának tapasztalatcseréjére hívta össze a térség néhány német, lengyel, szlovák, magyar, svájci, amerikai „szakértőjét”, az irodalom- és a művészettörténet, a történelem és a régészet esettanulmányainak tanulságait elméletileg is körvonalazandó. Az Európa három történeti régiójáról érkekező Szűcs Jenő tézisei sokszorosan hangzottak vissza, miközben az előadók részint a lengyel Oskar Halecki munkásságát méltatták (az orosz és a német birodalmak és kultúrák között létező jelenségek „ügyében”), részint felelevenítették azoknak az elődöknek az emlékét, akik íróként, tudósként a régió kultúráit, a regionális kultúrák átérzéséből, egymáshoz közelítéséből fakadó (vagy fakasztható) regionális tudatot igyekeztek „emberközeli”-be hozni. Ezt követőleg 2005 novemberében Budapesten két olyan személyiség életműve iránti érdeklődésről tanúskodó értekezlet megrendezésére került sor, akik bizvást szerepelhettek volna a régiókutatás alapozói, népszerűsítői, művelői között, nevezetesen a prágai egyetemi tanár Rákos Péter és a budapesti egyetemi tanár Dobossy Lászlóé. Prága, a magyar és a cseh irodalom az a három „hívószó”, amelynek egymásra hallása, amelynek egymásba hallgatása lehetővé teszi, hogy a tudós tanár-kutatók életművét tágabb szövegkörnyezetben helyezhessük el, nevezetesen a cseh–magyar kulturális/irodalmi közelítések „area”-jában. A lipcsei értekezlet tudatosította Rákos Péter és Dobossy László nem egy gondolatának időszerűségét, a hungarológia és a bohémisztika közös művelésének célszerűségét. Ennek jegyében adom közre dolgozataimat, mint amelyek emlékezesek jeles tudósokra és diszciplinájuk méltatása...

Dobossy László és a cseh–magyar kapcsolattörténeti kutatás

Jóllehet Dobossy László mint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Szláv Filológiai Tanszékének tanára vonult be a magyar tudomány- és egyetemtörténetbe, és nevének említésekor leginkább cseh és cseh–magyar tárgyú dolgozatai idéződnek föl, Dobossy pályaképén töprengve azonban kitetszik, semmiképpen sem volt „kijelölve” arra, hogy cseh irodalmat tanítson több évtizeden keresztül egy olyan tanszéken, amelyen „hivatásos” szlavisták hosszú sora működött, és éppen a cseh nyelvnek és irodalomnak jutott talán mellékes szerep a korábbiakban. Dobossy cseh nyelvi tudását minden bizonnyal Prágában, egyetemi éve alatt tökéletesítette, mikor is abban a szerencsében részesülhetett, hogy F. X. Šalda előadásait hallgathatta. Jóllehet, Dobossy romanista

volt „alap”-képzettségét tekintve, és korán Párizsra vetette vigyázó szemét, már Prágába is a kisebbségi sors és a kisebbségi önszerveződés tapasztalatával érkezett. Egyben azzal az illúzióval is, hogy egy demokratizálódó Európa majd képes lesz megoldani a nemzeti kisebbségeknek még a polgári Csehszlovákiában is megoldatlanul maradt problémáit. S bár az érsekújvári középiskolában Krammer Jenő nem csupán a francia grammatikára oktatta diákjait, hanem közvetíteni igyekezett Romain Rolland humanista ábrándját az európai kiegyenlítődéstről, Dobossy László és szlovákiai magyar sorstársai nemcsak vagy nem elsősorban az első világháborút követő békét elvesztő európai polgári demokráciáktól, hanem a baloldali, illetőleg jó néhányan a szélsőbaloldali eszmék valóra váltásától remélték az igazságos társadalom jövetelét; gyorsan hozzáteszem, számos cseh, francia és más európai értelmiségivel osztozva ebben a hitben. Dobossynak életre szóló élménye volt az a különbség, amely a szlovákiai magyar társadalom és a prágai városi világ között feszült; a cseh szellemi élet két háború közti demokratizmusa megragadta, mégis csak kanyargók után lett bohémistává. Még kandidátusi értekezését is Romain Rolland-ról írta, és francia irodalmi stúdiumai később sem szakadtak meg. Annyit kiegészítésül el kell mondanom, hogy éppen a Čapek-fivérek irodalmi antológiája, majd a poétizmus fordította el erőteljesen a cseh érdeklődést a német (nyelvű) irodalomtól a franciák irányába, kiváltképpen a francia modernség, avantgárd jelentőségét hangsúlyozva.

Dobossy László úgy került vissza a második világháború után a magyar tudományos életbe, illetőleg úgy lett részesévé a cseh bohémisztikának, hogy eladdig viszonylag kevés számú cseh tárgyú értekezést mondhatott a magáénak, valójában el kellett olvasnia vagy újra kellett olvasnia a cseh irodalom évszázadait. A magyar bohémisztika tekintélyes múlttal rendelkezett; hogy ne menjünk nagyon vissza a múltba, Toldy Ferenc prágai útjáról és ez útról készült beszámolóról szólhatnók, Riedl Szendéről, majd ugorva az időben: Sárkány Oszkár munkásságáról. Sárkány Oszkár abban az *Apollóban* publikált alaputatásokat tartalmazó írásokat, amely részint a közép-európai humanizmusnak volt elkötelezve, és amelyben a magyarral szomszédos kultúrák ifjú magyar szakértői publikáltak, Hadrovics László a déli szláv, Sziklay László a szlovák, Gáldi László a román irodalom egyes jelenségeit, műveit, korszakait mutatta be, megvetvén a később igen sikeres magyar közép-európai komparatiztika alapjait. Dobossy más orgánumokhoz kapcsolódott (a *Nyugat* és a *Korunk* közölte írásait), s a *Sarló* révén 1930 körül ugyanazok között a fiatalok között lelhetjük, akik a közép-európai egymásra utaltság jegyében igyekeztek munkálkodni, Romanisztikai tervei azonban csak részben voltak összhangban (a bohémisztikával). Sárkány Oszkár halála után a bohémisztika Magyarországon lényegében gazdátlanul maradt, és Dobossyra hárult a feladat, hogy a Szláv Filológiai Tanszéken ezt a hiányt betöltse. Méghozzá tudományos szempontból kedvezőtlen időben: az 1950-es esztendőkre kötelezően előírt irodalomtudományos diszciplína nem hagyott teret sem a komparatiztikának (az áttörés 1962 körül történik), sem a cseh irodalom differenciáltabb kutatásainak. Ami Dobossy munkáit illeti, a Čapekról és a Hašekről szóló kismonográfia hézagpótlónak mondható (ilyen lesz a maga nemében jól használható szöveggyűjtemény, *A régi cseh irodalom kistűkre is*), de a műfaj sem engedte meg az alaposabb elemzést, a körületekintő érvelést, inkább ötletek villannak föl, néhány jó adat, amelyre a későbbiekben építeni lehet. Dobossy pályája aztán olyképpen alakult, hogy a „hašekológia” munkása lett, magyar nyelvű kötete (*Hašek világa*), magyar és idegen nyelvű tanulmányai bekapcsolódtak a nemzetközi kutatásba, s a magyar vonatkozások feltárásával sikeresen egészítették ki még a cseh kutatást is. A cseh–magyar stúdiomok terén Sárkány Oszkár kezdeményei folytatásra vártak; s nemcsak azért, mert Sárkány mindenekelőtt a reformkorban, a „nemzeti ébredés” romantikus periódusában kereste és találta csehek és a magyarok egymás felé vezető nyomait; Richard Pražák meggyőzően fogja igazolni, hogy a felvilágosodás cseh–magyar kapcsolattörténete legalább oly mértékben lényeges a két kultúra historikumában. Sárkány

– minthogy alapkutatást kellett végeznie – jórészt megmaradt a kontaktológiánál, legföljebb az imagológiának művelését vállalta például a cseh „Janus-arcról” elmélkedve, Dobossynak azonban már reagálnia kellett a felélenkülő összehasonlító irodalomtudományi kutatásokra. Hogy mást ne mondjak, Sziklay László idevágó tevékenységére, továbbá mindarra, ami a tudománytörténetben az 1960-as esztendőkhöz lezajlott. S bár a cseh–szlovák–magyar kapcsolattörténeti kötetben Dobossy csupán egy vázlatot publikált a XX. századi kontaktusok köréből, ez már jelezte munkásságának irányát, amelyet részint a tipológiai analógiák feltárásával lehetne jellemezni, részint a cseh és a magyar kultúra egymáshoz közelítésével. A Cseh Tanszék mindenesetre Dobossy László vezetésével megszilárdult az ELTE-n, és Dobossy tanárként gondoskodott arról, hogy tudományos utánpótlás érkezzék a magyar szlavisztikába. S bár legnevesebb tanítványai nem követték Dobossy kutatásainak irányát, s ez lehet akár a tanári személyiség dicsérete, Heé Veronika Čapek narratológiájának elemzésével mégis a Dobossy szorgalmazta magyar Čapek-ismeretet gazdagította. Dobossy cseh–magyar kutatásai szerencsés módon széttartóak, hiszen több évszázadot fognak át, egy cseh népkönyv magyar utóéletével kezdődően a magyar Comenius-fordításon át a századfordulós cseh–magyar összehasonlításokig, előtérbe helyezvén a cseh hozzájárulást a magyar kulturális gondolkodáshoz, illetőleg a magyar tényező olykor igen szórványos, mégsem elhanyagolható jelenlétét a cseh művelődésben. Ugyanakkor a cseh–magyar párhuzamokról megjelölt tanulmányok visszafogott módon jelzik a két irodalom közösen szemlélhető, hasonlóként feltűnő vonásait; mindehhez kiegészítésül történeti és művelődéstörténeti vonatkozások emlegetése csatlakozik. Mintegy előlegezve a mai törekvéseket, amelyeket az jellemez, hogy a szorosabb értelemben vett irodalomtörténetet és komparatistikát a művelődéstörténet, sőt a kulturológia irányába igyekeznek kinyitni. Talán ennél lényegesebb az a magatartás, amely már az 1930-as esztendőkhöz jellemezte a magyar szlavisztika, Közép-Európa-kutatás legjelentősebb személyiségeit. Ezt korábban részben az illúzióval minősítettem; a kulturális közeledés kiegyenlítő „hatalmának” tételezésével, összefüggésben azzal, hogy a szomszédos országokban e kulturális kiegyenlítődség-közeledés hozzásegíthet a kisebbségi kérdésméltányosabb rendezéséhez. S ha e feltételezés ábrándnak bizonyult is, ragaszkodás Bartók és mások (Ady és József Attila) sokat idézett/értelmezett mondataihoz, eszméihez, mindenképpen alakította a kultúráközvetítővé váló személyiséget. A másik fontos szempont lehetne az úgynevezett kisebb, kevésbé ismert irodalmak szervezesebb beillesztésének kísérlete az európai irodalmak és/vagy a világirodalom „rendszerébe”. Végezetül említem meg Dobossy törekvését, hogy bevezesse a „közép-európai ember” képzetét(?), fogalmát(?), ideáját(?). Annak erősítéséül, hogy az ifjúkori tervek megvalósulatlansága korántsem cáfolja sem az irodalmi Közép-Európát, sem a „közép-európaiság”-nak mint szemléletnek és magatartásnak jelentőségét az irodalomköziségi folyamatában.

Dobossy „közép-európaisága” szervesen következik önmeghatározási kereséseiből, beszédes című kötete: „Két haza között” érzékelteti, pályáján korán tudatosan részint a többség-kisebbség sokszorosán megterhelt kapcsolatlehetőségeinek „kibeszélési” szándéka, részint a történelmi váltások okozta trauma önterápiás „lereagálás”-ának próbája.

Amit a „két-haza-közötti” létezés tanulságának vél, összecseng a kisebbségi lét elfogadását célzó elméleti fölvetéssel, a Gáll Ernőtől elméletileg körülírt „sajátosság méltóságával”. Ez az erkölcsi „felülemelkedés” lenne hivatott arra, hogy megfelelő ellensúlya legyen a XX. századi (kisebbségi) személyiség sérelmeinek, ne engedje a mártírpózbá merevedést, ugyanakkor leplezze azt az „akartás”-ot, amelynek hamar kitetszenek utópisztikus vonásai. Ez utóbbiaktól Dobossy sem mentes, mikor a maga közöttiségéről a következőképpen emlékezik meg:

„Két haza közt élni, a többségi nép közegében kisebbségének (vagy – miként Franciaországban voltam – idegennek) lenni s vállalni és felmutatni a másodrendű létből

fakadó szellemi és erkölcsi többletet, oly feladat, amelyet – már csak a próbatétel örömeért is – érdemes végigcsinálni”.

Ma már persze megkérdőjeleződik, hogy a kisebbségi „ahogy lehet”, valamint „nem lehet” ellenében ez a nemes magatartás miképpen kaphat méltatást (például a többségi nép írástudóitól); mint ahogy a többnyelvűséget teljes joggal dicsérő Dobossy jó szándékát és kiegyenlítő törekvését sem lehet kétségbe vonni. Ám az azért mindenképpen megjegyzendő, hogy a többnyelvűséget a kisebbségi gondolkodás szokta méltatni, a többség képviselői az államnyelv minél tökéletesebb tudását igénylik a kisebbségeiktől, s megfedkezni látszanak arról, hogy a többnyelvűség, a többkulturáltság spontán nem fakadhat állami-politikai kényszerűségből; nem csupán a kisebbségek kellene önmagát *polifon én*-né nevelnie.

Dobossy idevonatkoztható írásainak továbbgondolhatóságát a magam részéről inkább a regionális szemlélet népszerűsítésének vállalásában látom. Ama közép-európai, kelet-közép-európai komparatiztikai elmélet és gyakorlat próbájának, amely Sziklay László és Hadrovics László tanulmányaiban szintén jelentkezik; egyben olyan irodalomközi együttes megalapozására tett kísérletnek, amelynek elméletét Dionýz Ďurišín és munkatársai igyekeztek kidolgozni. Rákos Péter Dobossynak több tanulmánykötetét ismertette, értékelté, *A közép-európai ember* című könyvet azért vélte fontosnak, mert a Comeniusról szóló tanulmányból az alábbi hármas feladatvállalást olvasta ki: „az irodalom tanulsága általában”, „a cseh irodalom sajátos tanulsága”, „a cseh irodalomhoz való viszonyulásunk tanulságai”. Rákos Péter pontosan jelölte meg a „tanulság” kiemelésével, hogy Dobossy tanulmányain átüt az értekező ritkán szenvtelen hangja, tanárként sosem felejtí el, hogy kanyargós életének nemcsak olvasás-tapasztalatait beépítse értekezéseibe, találkozásait, „mozgalmár”-tevékenységét nem átesztétizálva, mégis a kultúra folyamatában láttatva szemléltesse, miképpen létesül az a magatartás, amely a negatív tapasztalatok ellenében is vállalta a kultúrák közvetítést, ha úgy tetszik, a kelet-közép-európai komparatiztikát. Beszédés Dobossy megjegyzése, miszerint „akaratlanul találkozott a történelemmel e nemzedék”; amit talán úgy fordíthatnák le, hogy az életpálya az ifjú életterv ellenében jött létre, az ifjúkori illúziók szétfoslása sem gátolta más illúziók megépülését. S bár Dobossy tanulmánykötetei, kritikái egy realisabb nemzet/nép/kultúrafelfogást céloznak meg, aligha mehetünk el szó nélkül amellet, hogy „A nemzettudatot torzító mítoszok”-ról (ilyen címmel!) majd 1993-ban közöl tanulmányt (az *Info-társadalomtudományban*), korábban inkább az érintkezésre, a pozitív példákra, a párhuzamosságokra igyekezett ügyelni. Korántsem érvényteleníti Dobossy kapcsolattörténeti köteteinek adatait és gondolatmenetét, ám a negatívumként számon tartott jelenségek elemzése némileg módosítja a „keressétek, ami összeköt” mondással igazolni vélt, kissé egyoldalú elgondolásokat. Dobossy éppen a változásoktól remélte közép-európaisága igazolását, mindannak „realizmus”-ba átcsapását, amit ifjúkorában a *Sarló* mozgalmi munkája során megvalósítandónak hitt. Egyben módosítható lett a pálya, amely ugyan cseh–magyar komparatiztikai szempontból megoldandó feladatok számottevő mennyiségét alapozta meg, jelölte ki további, részletesebb kutatás céljából, de amely kényszerűen illúziókat is táplált: önlegendásító mozzanatok a *Sarló* résztvevőinek visszaemlékezéseiből sem hiányoznak. Talán az is kitetszhetett, hogy a kultúrák közvetítés üdvtörténetként felfogása igazságtalan szóval önáltatás, a gyakorlat felől tekintve összetettebb kritikai vállalkozás, mint az az újabb elméleti kutatások nyomán is elgondolható. Ugyanis korántsem csupán egy értekezői jószándék teszi hozzáférhetővé egymás számára a kultúrákat, noha elismerendő, hogy az intézményes keretek létrehozása elősegíti az írástudók dialógusát. Ami az előbb említett összetettséget illeti, messze nem bizonyos, hogy ez ne igényelné a diszciplína módszerváltását. Pontosabban fogalmazva: a kapcsolattörténetből következő

metodológia feltehetőleg számos ponton nem képes megfelelni a hagyománytörténekek bonyolultabb, önmagukat szüntelenül felülíró folyamatának, amely jobb esetben a dialógus-szituációkhoz vezethet. 1985-ben Dobossy még ilyen címen publikált a cseh Nobel-díjasról, Jaroslav Seifertől: egy modern klasszikus; 1989-ben már Václav Havel portrévázlata fölé ezt írta: egy elkötelezett közép-európai. Akár ilyen apró mozzanatot szemügyre véve is érzékelhetővé válik a nyitás. Ezúttal nem a regionalitás, hanem egy tágabban értett kulturológia irányába. Az az irodalomtörténeti besoroláson, jobb esetben szembesítésen alapuló párhuzamosítás, amely a cseh–magyar viszonylatok feltárását, a problémák (vázlatos) fölvetését szolgálta, szükségszerűen szembetalálta magát az összehasonlító irodalomtudomány önmaga szituáltságára kérdező, a kultúratudományok felől érkező késztetésekre reagáló, újabb kezdeményeivel, a komparatív és/vagy integratív dilemmáival, nem utolsósorban a strukturalizmus utáni korszak irodalmi/tudományos törekvéseivel. Dobossy László életműve lényeges hozzájárulás a magyar irodalomtörténeti szlavisztikához, kiváltképpen a bohemisztikához. Annyi már jelenleg is nagy valószínűséggel állítható, hogy Čapek- és Hašek-kutatásaira bátran építhet (nemcsak a magyar) bohemisztika, s számomra az sem kétséges, hogy esszéiben körvonalazódott az a Közép-Európa-szemlélet, amely e régióban régi, időnként újult erővel jelentkező vitatéma: egyáltalában a regionális tudat, a regionális szemlélet miféle helyhez vagy jelentőséghez juthat ott, ahol többen a régiók Európájában vélik fölfedezni kontinensünk egyik lényegi összetevőjét. A magam részéről elképzelhetőnek tartom, hogy Dobossy Lászlónak a regionális (meg)értés, a többnyelvűség, többkulturáltság tárgykörében előadott emlékezéseit, javaslatait az idevonatkozó kutatás továbbépítse, mindenképpen reagáljon rá mint kezdeményre, különös tekintettel arra, hogy olyankor hangzottak el, jelentek meg nyomtatásban, mikor látszólag teljesen időszerűtlenek voltak.

A bohémista Dobossy László olyan értelemben előnyvel indult pályáján, hogy Prágában végezze egyetemi stúdiumait, de olyan értelemben hátránnyal, hogy nem járta végig a magyar irodalomtörténeti/nyelvészeti filológiai iskolákat, s a magyar szlavisztikai kutatásba később kapcsolódott bele, néhány jelentős, korai nagy vállalkozásból kimaradt. Tudományos pályáját beárnyékolta a kötelezővé tett tudomány szemlélet, amelyet a maga részéről írásainak esszészzerűségével igyekezett oldani. Elvitathatatlan érdeme az ELTE Szláv Filológiai Tanszékén végzett munka, a cseh irodalom egyetemi oktatása és az ezzel összefüggő magyar bohemisztikai kutatás újraindítása. Ha ma magyar bohemisztikáról beszélhetünk, abban Dobossy László munkájának, kezdeményeinek fontos szerepe van. Egy róla írandó terjedelmes értekezés, egy a pályáját korrázilag is megvilágító monográfia fényében bizonyára pontosabban tudjuk megítélni: mit végzett, mit kezdett, mi az, ami valóban maradandó. Nála fiatalabb, máshonnan induló kortársként az általa vázolt lehetőségeket látom, értékelem ötleteit, azt ugyanis: úgy tartott távolságot tárgyától, hogy személyes érdekltségét ne fedje homály.

A cseh és a magyar kultúra között

(Töprengések Rákos Péter művei olvastán)

Már az első mondatnál bajban vagyok: nem tudom, hogy a tudós-tanári vagy a tanártudósi jelzővel méltassam-e Rákos Péter több évtizedes tevékenységét Prága több évszázados múltra visszatekinthető egyetemén, amelyen a magyar nyelv és kultúra oktatását eufemisztikusan szólva is a megszakítottság jellemzi; összehangzásban a prágai-cseh hungarológiával, amelyet szintén aligha volna célszerű folyamatossággal minősíteni. Jóllehet sem a kontinuitás, sem a diszkontinuitás (az irodalomban) kevésbé értékes-

tegória, a tudományosságban azonban a szorosabb értelemben vett és nem csupán a mainapság divatos szövegköziségben kimerülő tényező hátrányként jelzi az állandó(?) újrakezdéseket. Hiszen a tudománytörténet teljes joggal tartja számon Riedl Szende „prágai” korszakát, az irodalmi kapcsolatok historikumában Petőfi, Jókai, Madách (és részben Arany) cseh nyelvű utóélete tekintélyes és fontos helyet foglal el, a nyelvészeti érdeklődés sosem felejtette Josef Dobrovský kutatásait, miképpen a cseh–magyar érintkezések szélesebb közép-európai, európai hátterét megvilágító Karel Krejčí hálára kötelezte mindazokat, akik a XIX. század magyar irodalomtörténeiseinek visszhangját igyekeztek kihallani a romantikus polifóniából. Mindebből azonban éppen úgy nem kerekedett ki történet (tudniillik a folyamatosságot sugalló módon), miként a királynéudvari és zöldhegyi kéziratok XIX. századi magyar sikertörténetének intenzitása sem vetélkedhetett a magyarral együtt élő, több ízben kölcsönhatások alakzatait produkáló, közép-európai vonásokat felmutató irodalmakból kiolvasható (együttes) szövegeivel. Ezzel visszaértem dilemmámhoz: Rákos Péternek Prága egyetemén kellett egyfelől elfogadtatni a hungarológia oktatásának a cseh művelődésben, a felsőoktatásban szükséges voltát (a magyar irodalom számára nem mindig problémátlan közegben), másfelől kialakítani egy olyan, pedagógiailag is „működő”, „működtethető” szempontrendszert, amely részint legitimálja a cseh irodalom magyar, a magyar irodalom cseh olvasatát. Más oldalról megközelítve: a német és francia irányultságú és érdeklődésű cseh irodalomtudat előtt indokolni kellett, hogy a nyilvánvaló és látványos érintkezések rövidebb ideig „ható” mozzanatain túl a magyar irodalom jelenthet valamit a cseheknek, a cseh irodalom pedig a magyaroknak. Ehhez annyit tennék hozzá, hogy a magyar irodalomtörténeti, verstani kutatás sugallhat tanulságokat a cseh tudományos életnek, miként a magyar irodalomelméletben szintén lehet megfontolni valót a strukturalizmuson edződött cseh olvasó.

Mínthogy a Károly Egyetem olyan értelemben pedagógiai intézmény, hogy a bölcsészeknél túl vagy elsősorban tanárokat képez, a magyaroktatás egyszerre indult hátránnyal és előnnyel; mivel Csehországban nem voltak és nincsenek magyar nyelvű (közép)iskolák – mint Szlovákiában –, így a hangsúly a bölcsészképzésre tevődött át, viszont arra nemigen lehetett számítani, hogy a beiratkozott hallgatók többsége magyar nyelvi/irodalmi ismerettel rendelkezik, minek következtében a bevezető jellegű kollégiumok és a proszemináriumok jelentősége megnőtt. S bár hasonló problémákkal a francia vagy a német egyetemi hungarológia is találkozhatott, a Rákos Péter vezette tanszék helyzetét bonyolította, hogy részint érkeztek Szlovákiából magyar anyanyelvű diákok, részint a történelmi fordulatok Csehországba, netán Prágába vetettek olyanokat, akiknek gyermekei érdeklődtek a magyar nyelvi oktatás formái iránt. Annyi bizonyos, hogy a Károly Egyetem hungarológiája a rokon vonások mellett kellett, hogy rendelkezzen olyan (oktatási szempontból) alapvetően fontos elemekkel, amelyekből rálátás nyílt a cseh nyelvi/kulturális közegre, de amelyek egyáltalában lehetővé tették a magyaroktatást. Ne siessünk kijelenteni, hogy ez csupán vagy nagyrészt gyakorlati kérdés, a magyarságtudomány történetébe pillantva állítható, hogy legalább oly mértékben: elméleti kérdés. Itt csak mellékesen jegyzem meg, hogy Rákos Péter annak a Németh Lászlónak volt tisztelője, méltatója, aki az 1930-as esztendőkből máig megfontolást érdemlő hungarológiai koncepciót vázolt föl, részint a magyar történelem közép-európai összefüggéseinek kérdéseire utalva, hangsúlyosan a cseh–lengyel–magyar történelem együttes tárgyalására téve javaslatot, részint a *Magyarságtudomány* című folyóiratnak programtanulmányt fogalmazva. Igaz, Németh László hamar kiszorult a folyóiratból, és elgondolásainak realizálására később sem került sor. Ugyanakkor Rákos Péter az oly életművek tágabb összefüggések közé helyezésével kísérletezett, mint Madách Imréé, Fábry Zoltáné, majd a *Nyugat* költőié (a folyóiratot a csehek számára bemutatva), Otlík Gézaié; az előadásmód oktatási tapasztal-

lataiból eredeztethető, ezzel párhuzamosan a cseh hungarológia oktatásának megszervezését igyekezett elméletileg megalapozni, a hungarológia tartalmára kérdezve általában, a cseh hungarológiáéra különösen. Az újabb viták (amelyek kieleződése Kulcsár Szabó Ernő problémafölvetéseit követte) azt látszanak igazolni, hogy a magyarságtudomány értelmezésében mind a gyakorlati, mind az elméleti előfeltevések körül nincsen meg az összhang. Számomra kevéssé kétséges, hogy a különféle „nemzeti” (francia, német stb.) kultúrákhoz való viszony csak részben tervezhető meg, kultúrák találkozása csak részben szervezhető meg (de annyiban megtervezendő, megszervezendő), az élő irodalom, az élő kultúra – persze, nem teljesen spontán – alakítja önnön viszonyulásait. Így ugyan megkísérelhetjük mások imagológiai elképzeléseinek irányítását, célszerűnek azonban a dialógushelyzetek létrehozása, elősegítése szokott bizonyulni. Mármost újra első mondatomra visszautalva, ezen a területen sem a tanári, sem a tudósi feladat nem állítható szembe egymással, sőt: nem választható szét, mind a pedagógiai, mind a kutatói magatartás valójában a személyiség hitelességének kérdése. Rákos Péter működésének talán legfontosabb hozadéka, hogy oktatóként a kutató attitűdjét segített elfogadtatni, kutatóként (nemcsak katedrájáról) a pedagógus, a kultúráközvetítő lehetőségét aknáztta ki.

Ide feltétlenül kívánkozik egy megjegyzés. Nevezetesen arról, hogy a kultúráközvetítő nem bizonyosan csak „másodfokon” érti-értelmezi a irodalmat, a kultúrát. Kiindulhatnék abból, hogy Gérard Genette (posztmodern?) korszakunk jellegzetes irodalomteremtődési formáját, a palimpszesztusként elgondolt szövegköziséget jellemzi olyképpen, miszerint az nem lenne más, mint irodalom – másodfokon, azaz olyan irodalom, amelybe szövegek szövedéke van rejtve, olyan szövegegyüttes, amelyen más szövegek, korábbi műveik mozaikjai tetszenek át. Továbbgondolva: a kultúráközvetítő akképpen fogja föl az általa leírni, közvetíteni kívánt kultúrát, mint amely megfelelő előkészítést követően utat képes találni a másik kultúrához; a kultúráközvetítő szövegek között áll, két (legalább két) szövegegyüttes, legalább két irodalom, kultúra történeiseiben mutatkozik érdekeltnek. Szava oly értelemben dialogikus, amiként Bahtyin fejtegetéseiből kitetszik: „minden olyan szó, amely nem szótárak lapjain szunnyad, hanem valóságosan kiejtve (vagy értelmesen leírva) él, három személy szociális kölcsönhatásának kifejeződése és terméke: a beszélő (a szerző), a hallgató (az olvasó) és azé, akiről (vagy amiről) beszélnek (hős).” Aligha jelentékeny tévedés a bahtyini tézist Rákos Péter szituáltságára ráolvasni, s tennem ezt nem csupán azért, mivel a fejtegetésbe szőtt tényezők valójában hasonlóképpen alkotnak rendszert, hanem mindenekelőtt azért, mert a cseh és a magyar irodalom/kultúra párbeszédbe hozása révén, talán a mindvégig szem előtt tartott kultúráközvetítői tevékenység által olyan értelmező-mű-olvasó kapcsolat jön létre, melynek segítségével a saját és idegen egymásra vonatkoztatása valósulhat meg. Igaz, hogy Rákos Péter tevékenységében a magyar irodalom csehre fordítása, csehországi ismertetése látszik ebből a szempontból dominánsnak, értelmezői és kutatói munkássága azonban a cseh elődök és kortársak tanulmányozásával gazdagult. Feltehetőleg további elemzések szükségesek ahhoz, hogy megbizonyosodjunk afelől, miként szembesítette a magyar és a cseh értelmezői hagyományt Rákos Péter. Tájékozódása imponálóan széles körű volt. Akár meglepőnek is minősíthető, hogy a magyar irodalomban Németh László és Márai Sándor érdeklődésének két sarokpontja, elméleti kutatásai Lukács György és Käte Hamburger között „lengenek ki”, a magyar verstan ugyanúgy foglalkoztatja, mint a magyar irodalomtörténet vitás kérdéseinek extrém válaszai, például Katona József és Móricz Zsigmond műveinek különös-egyéni magyarázatához hozzászólva, arról nem is beszélve, hogy Ady életművének statikája és dinamikája olyan Ady-pályaképet ígért, amely nemcsak Rákos Péter nemzedéke Ady-élményét közvetítette, hanem az Ady-lírának a szokványostól eltérő elemzését kínálta föl. S bár Rákos Péter nem riadt vissza a filológiai problémák feltárásától, jó példa

erre Madách műve prágai visszhangjának értékelő bemutatása, inkább olyan esszétípust hozott létre, amely a cseh nagyközönség előtt lényegében ismeretlen magyar szerzőt „életközélbe” igyekezett hozni, amellett érvelve, hogy esztétikai értékei miatt érdemes megismerkedni egy olyan művel, amelynek megfelelője csak kivételes esetben lelhető föl a magyarral egyébként néhányszor párhuzamosan haladó cseh irodalomban. Itt vethető föl megint az a „hungarológiai” kérdés, miszerint miképpen lehet úgy szólni egy magyar szerzőről, hogy a reménybeli cseh olvasó (cseh diák) ne az ismeretlennek, az idegennek szóló idegenkedéssel fogadja az elhangzottakat. Elegendő-e a magyar irodalomtörténet „eredményei”-nek átültetése a jórészt eltérő jellegű cseh irodalmi/irodalomtörténeti közegbe? Vajon a cseh olvasó a magyarhoz hasonlóan fogja, képes olvasni a magyar regényt, verset? A magyar irodalom cseh elemeinek regisztrálása legfőleg ideiglenesen hidalja át a magyar mű és a cseh olvasó között meredező távolságot, a magyar irodalom „Nyugat”-os korszakának csak erősen távoli párhuzama létezik a cseheknel (a cseh Adyra aligha bukkanhatunk), míg a Švejknek sem rokona, sem kifejezetten ellentettje nem bukkan föl a magyar irodalomban, de a gondolkodásban sem. S ha a Bartók-Janáček–Berg párhuzamról (legalábbis Kundera nyomán) elmélkedhetünk, s ha Čapeket egy magyar értekező cseh Máraiként emlegeti is (erős túlzás!), valójában a cseh és a magyar irodalom/kultúra „rokonulásáról” olyan értelemben, mint szerb–magyar viszonylatban az 1850-es esztendőkből írtak, nem lehet szólni, Németh László sokat emlegetett *Az én cseh utam* esszéje ugyan rokonszenves megnyilatkozás, de hiányaival, félreolvasásaival tanúsítja, hogy még a valódi érdeklődés is mily mértékben párosul az ismerethiánnyal. Rákos Péter működésének pedagógiai és tudományos jelentőségét inkább oly módon vélem megmagyarázhatni, hogy a különféle kulturális környezetekből érkező hallgatóival fölfedeztette a magyar irodalmat és kultúrát, és olyan irodalomtörténeti/történeti kutatásra készítette föl őket, amely számára a magyar tényező beillesztése természetesnek és magától értetődőnek tűnhetett; és amely (végső fokon) a közép-európaiságban jelölte ki a közöset: így a cseh és a magyar párhuzamosságok helyébe részint tipológiai hasonlóságok kerülhettek, részint a közös történelemből fakasztható kulturális tanulságok analógiája (aligha egészen függetlenül Németh László kezdeményeitől).

Ami Rákos Péter prágai helyzetét illeti, abba erősen színező motívumként belejátszik Kassa emlékezete. S ez nem csupán a kora ifjúságra visszarávedés, hanem mindenekelőtt a Márai-olvasmányok hatása. Márai Sándor középiskolásként hagyta el szülővárosát, hogy oda csak rövidebb időre, látogatóba, „őrzátra” térjen vissza. Mindennek ellenére, vagy éppen ezért, Kassa nem kizárólag színmű, elbeszélés, regény, újságcikk, vers tárgyaként merül föl az író életművében, hanem jelképként, egy életforma, egy lét-eszmény társadalmi és művészi megnyilatkozódásaként is. Olyan viszonyítási pontként, amelyhez a XX. századi létezés alakzatai méretnek. Thomas Mann Lübeckjével vetette egybe (több-kevesebb joggal) a kutatás a Várost, s ami valóban közös: a szellemi életformaként fölfogás. A XX. század szerzőjének alapvető élménye a kiűzetés ebből a szellemi életformából (és ennek az emigráció csupán leglátványosabb jelzője), a történelemnek a nyelv és a személyiség ellenében munkálkodó fordulata. A *Kassai őrzárat* az a mű, mely Rákos Pétert talán legszemélyesebb esszéje megfogalmazására készítette. A nosztalgianál minden bizonnyal erőteljesebb az egykori olvasmány megidézése, az irodalmi tájjá olvasás gesztusa, amelynek „heroizmus”-a a tiltott szerző prezentálásában érhető tetten. Mint ahogy a Németh László-értelmezés, amivel az úgynevezett párthatározattal szemben síkra szállt egy író/az író irodalmi megítélésének jogáért. Persze sem Márai, sem Németh László nem csupán irodalmi vitákat gerjesztett, Németh László sem volt időnként politikusabb szerző, mint a nemzetnevelés érdekében röpiratot szerző Márai, vagy az, aki 1938 és 1944 között a napi politikába beleleeledve, nem mindig emelte irodalmi érdekűvé zsurna-

lisztikáját; és Németh László identitást célzó írásai sem voltak teljesen problémátlanok. Rákos Péter azonban eltávolítja önmagától mindazt, ami merőben irodalompolitikaivá tehetné a két, egymástól messze látható szerzőről írott értekezéseit, és Márai esetében az azonos tájélmény fedezetével képes szólni szülőföld, haza, nyelv, művészet összeláthatóságáról, Némethről írván pedig a sorskérdések esztétizálódása és (nem utolsósorban) a pedagógiai érosz együttes értelmezése mutatja, hogy a prágai katedra vezetője miként hasznosítja elméleti/történeti búvárkodásait. Annál is inkább, mivel Rákos Péter nem csupán recenzense volt irodalomelméleti munkáknak, hanem a magyar irodalomelmélet reprezentánsainak fordítója is, és ebben a tevékenységében a kétfelé tartó irodalomtudomány terminológiájának „egyeztetője”. S ez újabb kísérlet a nyelvek és kultúrák közötti különbségek megőrző áthidalására (korántsem a hegeli Aufhebungra). Rákos Péter fordításainak és értekezéseinek gyümölcsöztethetőségét elsősorban abban látom, hogy nem leplezni kívánja a cseh olvasó előtt a magyar művek „idegenségét”, hanem értelmezni, hogy a csehek sajátjának nézőpontjából integrálhatónak, elfogadhatónak tessék. Hogy Móricz Zsigmond regényei nem épültek olyképpen be a cseh irodalmi tudatba, mint hajdan Jókaiéi, ez részint annak a megcsónkított cseh irodalmi rendszernek „köszönhető”, amely az 1950-es, 1960-as esztendőkből például a ruralisták regényhagyományát felejtésre ítélte. Ugyanakkor Kassákék avangárdja több sikerre számíthatott volna, ha Kassák nem lett volna jó darabig a magyar (irodalmi) rendszer száműzöttje. Mindezt azért beszélem el, hogy érzékeltsem: még egy független szellem sem függetleníthette magát a kedvezőtlen külső körülményektől, amelyek 1968 után az egész cseh szellemi életet meghatározták.

S ha eddig inkább a kultúrák között tevékenykedő Rákos Péterről szoltam, a továbbiakban nem mellőzhetem identitásra lelésének néhány mozzanatát említeni. Az 1940-es esztendő első felében történtek feldolgozása sem lehetett egészen egyszerű, ugyancsak önnön létének, nyelvi tudatának és valahová tartozása érzelmi jellegű lereagálásának problémája bizonyos felmerült a Kassa–Prága váltás folyamatában, amely nem csupán az életforma végig gondolását, újraszervezését igényelte, hanem az új közeg megismerését, az eltérésekből adódó haszon kinyerésének kísérletét, a létezés újra/megalapozását is. S minthogy az 1948-as fordulatot a kibeszélhetetlenség, a magyar–cseh–szlovák viszonylatokat tekintve az elhallgatás, az irodalomtörténekekről szólóvást a leegyszerűsített beszéd, a kényszeredett szólás, a felülről irányított újraszervezés jellemezte (Magyar- és Csehországban, persze, Szlovákiában is), nemigen kerülhetett sor oly módon írni (például) imagológiai, az identitást célzó kérdésekről, mint majd 1989 után (jóllehet a félreértelmezésektől akkor sem lett mentes az irodalmi és a társadalmi/publicisztikai közbeszéd). Beszédesebbnek minősíthető, hogy Rákos Péter résztvevőjévé vált a szlovákiai magyar írásbeliségnek, Márai-esszéje az *Irodalmi Szemlé*ben látott napvilágot, a gondolatrendőrség szlovákiai magyar tagozata előtt botránykőnek számítva, és Rákos Péter később is szívesen szerepelt szlovákiai rendezvényeken, jelét adva annak, hogy nem kívülállóként szemléli a szlovákiai magyar irodalmi történeket (egyébként a szlovákiai magyar kritika és irodalomtudomány szintén a magáénak érezte Rákos Péter munkásságát). Ami azonban továbbra is figyelemre méltó, hogy élete utolsó évtizedében úgy látszott témát váltani, hogy visszautalt arra, amit korábban nem tudott, nem akart, nem lehetett nyíltan megírni. Kafka-tanulmányaiban nem szolt róla, később sem tért vissza a problémára, hogy Kafka kultúrák (és részben nyelvek) között létezett, prágaisága, németnyelvűsége és nem utolsósorban zsidósága mily mértékben inspirálója, tárgya és „célja” az életműnek, s e hármasság mennyire határozza meg önazonosságát vagy idegenségét. A prágai körre, Max Brodra, Kafkára és a körjük csoportosuló kisebb jelentőségű szerzőkre vonatkozó irodalom azóta több könyvtármányra nőtt, s nem csupán a (prágai) zsidó

hagyomány kafeai vagy brodi értelmezése világítódott át, hanem az a kultúra is, amelynek közötlisége ürügyén sokszor vetődnek föl a XX. századi „labirintusi egzisztencia” nyelv- és szubjektumelméleti kérdései. A Kafkától és a Kafka-értelmezésektől (hogy mai magyar irodalmi „eseteket” említsek) út vezet Konrád Györgyig, Kertész Imréig, az ő műveik dolgozzák föl – szempontunkból talán a leginkább – a kultúrának (és a történelemnek) a Kafka halála óta történetek tapasztalatait. Az újabb irodalomtudományos megközelítések számára sokatmondó részint az úgynevezett kis népek irodalma, illetőleg mindaz, ami posztkolonialitás gyűjtőszó alatt tárolódott. Rákos Péternek a nemzeti jelleg leírhatóságát célzó írásai, valamint a „zsidó” irodalom fogalmiságáról töprengő esszéi talán a Kafka-stúdiumok folytatásaiként értelmezhetők, talán hozzászólások a dogmatikus beidegződöttségektől szabaduló vagy szabadulni igyekvő irodalmi gondolkodásnak csoportalkotási, besorolási, osztályozási, mindenképpen komparatistikai ihletettséggű fölvetéseihez. Egyelőre annyit állapíthatok meg: fontosak a kérdéskör alaposabb körüljárására törekvéseiben. Még akkor is, ha a magyar irodalomban a probléma másképpen jelentkezik, mint a Kafka-kutatásban.

Rákos Péter kötetait, munkásságát áttekintve idézem Thomka Beáta mondatait a kritikusról és munkájáról:

„A kritikai tevékenység mindig egy bizonyos kockázattal jár, mert tendenciává, áramlattá összeálló vállalkozások csak bizonyos idő elteltével mérhetőek fel hitelesen, körvonalaik az időperspektívából rajzolódnak ki. Ugyancsak nyilvánvaló, hogy nem csupán a művek születéséhez közelálló, azokkal időben érintkező értékítéletek revideálódhatnak és revideálhatók, hanem a legfontosabb kritikai észrevételek is, hisz maguk a művek is ki vannak téve azoknak a korrekcióknak, melyek a szellemi szférákban, kultúrában, művészi törekvésekben, irányváltásokban, s magában a kritikai gondolkodásban, annak értékhangsúly-eltolódásaiban törvényszerűen bekövetkeznek.”

Belátva Thomka Beáta megállapításainak jogosultságát, megkockáztathatjuk, hogy Rákos Péter tevékenységének elemző vizsgálata során a kutató feltehetőleg a hungarológia, a cseh–magyar „komparatiztika” jelentős személyiségének arcképét festi elénk.